

ДИДАКТИКА, МЕТОДИКА, НОВІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ

УДК 371.33

Наталія Андросова

УЗГОДЖЕНІСТЬ ВНУТРІШНЬОЇ ТА ЗОВНІШНЬОЇ ОЗНАК МЕТОДІВ НАВЧАННЯ У ПРОЦЕСІ ВЗАЄМОПОВ'ЯЗАНОГО ВИКОРИСТАННЯ СЛОВЕСНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Однією з актуальних проблем сучасної освіти є формування компетентності учнів, як «загальної здатності, що базується на знаннях, уміннях, цінностях, здібностях, набутих завдяки навчанню» [7].

Процес формування компетентності молодших школярів передбачає взаємопов'язане застосування різноманітних методів навчання. У дослідженнях, що присвячені реалізації компетентнісного підходу у навчанні, виокремлюються методи навчання, які є найбільш ефективними для формування компетентності школярів: метод проектів, портфоліо, інтерактивні методи навчання, освітні технології «Дебати», «Розвиток критичного мислення через читання та письмо», технології продуктивного навчання.

Погоджуючись із цими твердженнями, відзначаємо, що ефективним у навчанні в початкових класах є й поєднання традиційних методів навчання, які називають репродуктивними, інформаційно-рецептивними тощо. Обґрунтування ефективності застосування таких методів навчання в першу чергу базується на врахуванні вікових особливостей молодших школярів.

Словесні методи в аспекті застосування інноваційних технологій у навчально-виховному процесі школи розглядають Л. І. Даниленко [6], О. С. Падалка, А. М. Нісімчук, І. О. Смолюк, О. Т. Шпак [8], В. В. Химинець, М. Ю. Кірик [12].

У цих дослідженнях показано суттєвий зв'язок між використанням словесних методів навчання та формуванням в учнів умінь сприймати та розуміти навчальний матеріал, відтворювати інформацію в словесній формі, аналізувати й порівнювати думки співбесідника, формулювати і використовувати доречні словесні конструкції для співпраці у групі та парі, що позитивно позначається на глибині й міцності засвоєваних знань.

Головним системотвірним фактором у класифікації методів навчання, що підтримує В. Гузєєв, є компонент набуття способів діяльності та ціннісних орієнтацій. Відповідно виділяються такі методи навчання: пояснювально-ілюстративний, програмований, евристичний, проблемний, модульний [5].

У дослідженні Ю. Бабанського класифікація методів навчання здійснена на основі діяльнісного підходу: методи стимулювання й мотивації навчальної діяльності; методи організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності; методи контролю та оцінювання навчальної діяльності [2].

У дослідженні І. Рудакової методи навчання класифіковані із врахуванням особистісно-смыслового розвитку учнів: методи, що забезпечують самоактуалізацію суб'єктивного досвіду учнів; діалогічні методи (зовнішній, внутрішній, множинний діалоги, діалоги епох, діалоги різнохарактерних культур); методи, що забезпечують самовираження учнів; методи психолого-дидактичної підтримки учнів [9].

Останні публікації у педагогічній періодиці спрямовані на аналіз компетентісно-діяльнісного підходу [5], особливості формування у молодших школярів комунікативних [10] та пізнавальних [4] умінь і навичок.

Мета статті – проаналізувати можливості взаємопов'язаного використання словесних методів навчання із врахуванням узгодженості внутрішньої та зовнішньої ознак методів навчання.

Словесні методи навчання поєднуються між собою у взаємодії вчителя та учнів із врахуванням узгодженості структурних компонентів у межах одного методу та зовнішньої сторони методів навчання, оскільки при застосуванні слова як джерела знань та способів діяльності так чи інакше вчитель включає органи відчуттів школярів, спирається на індуктивну чи дедуктивну логіку, організовує оволодіння навчальним матеріалом на різному рівні пізнавальної самостійності учнів.

У дидактичній структурі кожного методу розрізняють низку загальних компонентів (прийомів, дій, операцій), які в кожній конкретній педагогічній ситуації потребують відповідного поєднання і певної послідовності застосування. Ці компоненти неоднаково актуальні для всіх методів навчання.

Поєднання словесних методів навчання на основі структури методу передбачає знання раціональної структури кожного з методів, їх можливі різновиди й умови доцільного використання, тобто те, які прийоми, дії, операції вчителя й учнів входять у той чи інший метод і яка їх послідовність раціональніша в різних педагогічних ситуаціях.

Визначаючи прийоми навчання як аксіоматичне поняття, П. Сікорський пропонує таку систему прийомів навчання: 1) звернення до учнів (постановка цілей, завдань, мобілізація до їхнього виконання); 2) логічні прийоми (аналіз, синтез, порівняння, підсумок, узагальнення, систематизація, індукція, дедукція, аналогія); 3) запитання до учнів; 4) ілюстрація; 5) демонстрація; 6) спостереження. На думку дослідника, метод навчання, як сукупність прийомів взаємодії педагога з учнями, характеризують такі ознаки: прийоми задіявання чуттєвих аналізаторів; рівень інтеграції викладання й учіння; ступінь інтеграції змісту і прийомів логічного

мислення. інформаційної і проблемної складових змісту навчання; відповідність віковим та індивідуальним особливостям суб'єктів учіння, загальним і частковим цільовим установкам. Відповідно автор вважає, що диференціація методів навчання можлива завдяки евристуванню методів та наповненням їхнього внутрішнього змісту логічними прийомами [11].

3. Абасов поділяє прийоми навчання на загальнодіяльнісні (використовуються в рамках усіх навчальних предметів: аналіз, синтез, доказ, вияв причинно-наслідкових зв'язків, контроль, оцінювання тощо) та специфічні (використовуються в рамках лише певного навчального предмета) [1].

Погоджуючись із авторами щодо виділення логічних прийомів у методах навчання, вважаємо доцільним виділити і ряд інших прийомів, які враховують інші аспекти внутрішньої сторони методів навчання, зокрема прийоми, що пов'язані із суттю конкретних методів навчання. Зокрема, у розповіді можуть бути використані прийоми опису, повідомлення фактів; в поясненні – доведення, виділення головного, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, формулювання проблемних задач, виявлення зв'язків між умовами задачі і питанням, на яке потрібно знайти відповідь; у бесіді – прийом створення проблемної ситуації, постановка пізнавальних задач, прийом евристичного пошуку, створення ситуації переживання внутрішньої суперечності між знанням і незнанням.

Дидактичний аспект застосування методу пояснення пов'язаний із демонстрацією вчителем логіки пояснення: індукція чи дедукція, управлінням пізнавальною діяльністю учнів. У цьому методі навчання знаходить відображення і рівень самостійності учнів, оскільки учні, сприймаючи пояснення вчителя, можуть лише запам'ятовувати суть того чи іншого поняття, правила, а також самостійно встановлювати зв'язки із раніше вивченим навчальним матеріалом. Важливе значення має поєднання слова, образу та дії. Оскільки сприйняття інформації на слух вимагає великого напруження уваги, то вчитель має поєднувати пояснення, наприклад, із бесідою чи розповіддю з метою активізації уваги учнів.

Метод бесіди включає взаємопов'язані прийоми: постановка запитань у певній логічній послідовності; формулювання навідних запитань; активізація всіх учнів у бесіді; корекція помилкових відповідей; формулювання висновків, узагальнень, оцінювання діяльності учнів; виклад навчальної інформації, активізація уваги та мислення, запам'ятовування, усвідомлення незнання та його збільшення, перетворення незнання у «знання про незнання», дискусійне виявлення суперечностей, формулювання проблеми, альтернативний спосіб прийняття рішення, використання власного досвіду, конструювання визначень понять, аналіз шляху обмірковування, перетворення незнання у знання.

В цілому, коли ми використовуємо поєднання словесних методів навчання з метою забезпечення учнів потрібною інформацією, то прийомами роботи вчителя може бути: проблемний виклад, виклад від

імені очевидця, художня розповідь, опис, формулювання репродуктивних й евристичних запитань, формулювання проблемної задачі, синтез, аналогія, порівняння, узагальнення. Прийомами учіння (діяльності учнів) у цьому разі є: слухання, виділення головного, істотного, аналіз зв'язків, усвідомлення запитань, відповіді на запитання на основі відтворення раніше сприйнятого матеріалу, на основі здогаду, аналогії, аналізу матеріалу, синтез, аналогія, порівняння, узагальнення тощо.

У процесі поєднання словесних методів навчання з метою формування в учнів знань про способи діяльності використовуються такі прийоми роботи вчителя: актуалізація опорних знань і дій, встановлення правила, опис послідовності (алгоритму виконання дій). Учень використовує такі прийоми: пригадування, слухання інформації, аналіз послідовності виконання дій.

Під час застосування поєднання словесних методів навчання задля контролю та корекції результатів та ходу навчально-пізнавальної діяльності учнів вчитель може використовувати такі прийоми: постановка навідних, додаткових, уточнюючих запитань, уточнення відповіді учнів, виправлення помилок, аналіз помилок, наведення контрприкладів, а учень – репродуктивні й евристичні відповіді, порівняння своєї відповіді із правилом, алгоритмом, пам'яткою тощо.

Спираючись на дослідження психологів у галузі мислення та пам'яті, ми пропонуємо застосовувати різні групи навчальних методів у поєднанні як міжгруповому, так і внутрішньогруповому, наприклад, бесіда з поясненням, бесіда з розповіддю, інструктаж з наочним показом, дослід з бесідою тощо. Але ми звертаємо увагу на активність учня під час застосування різних груп методів, а саме, в учнів повинен відбуватися внутрішній діалог під час розповіді вчителя; запитання під час бесіди мають вимагати не лише репродукції, а й встановлення логічних зв'язків між різними об'єктами та знаннями тощо.

Ефективність поєднання словесних методів навчання молодших школярів залежить і від етапу навчальної діяльності. Проаналізуємо деякі особливості такого поєднання.

У процесі мотивації навчальної діяльності словесні методи навчання ми розглядаємо в якості засобу вирішення суперечності між потрібною на певному етапі і наявною в учнів інформацією, знаннями, вміннями, окремими знаннями та системою знань тощо. Наприклад, методи підготовки учнів до вивчення нового матеріалу і безпосереднього його викладу слугують для вирішення суперечності між характером мотивації, пізнавальною спрямованістю особистості та об'єктивною необхідністю оволодіння новими знаннями, між об'єктивним значенням та особистісним смислом навчального матеріалу, між сприйняттям явищ і усвідомленням їх як наукових фактів.

З метою мотивації навчальної діяльності, що тісно пов'язана із

темою уроку, готує учнів до сприймання нового матеріалу, обговорення певної проблеми, доцільно використовувати поєднання короткої розповіді вчителя із бесідою, яка може реалізуватися у формі інтерактивної технології «Мікрофон» або «Незакінчене речення».

Особливо важливим є поєднання словесних методів навчання з метою забезпечення розуміння навчального матеріалу, саме від цього залежить повнота, глибина, гнучкість знань, умінь, способів діяльності школярів, висока результативність навчального процесу. Відомо, що багато молодших школярів стикається із значними труднощами у розумінні навчальних текстів. Змістовою основою словесних методів навчання, що використовує вчитель, є також навчальний текст, розуміння якого залежить і від майстерності вчителя. Однією із причин того, що для учнів важким виявляється розуміння змісту навчального матеріалу, що відображається у словесних методах, які використовує вчитель, є те, що навчальний матеріал багатьма учителями початкових класів розглядається як джерело знань, інформації, а не передбачаються способи логічної обробки навчального матеріалу, вчитель не зосереджує увагу на тому, які логічні операції повинен виконати як сам учитель, так і його учні.

Розуміння прочитаного чи почутого – це мислительний процес, що спрямований на розкриття істотних ознак, зв'язків, відношень між об'єктами, аналітико-синтетичний процес, що передбачає застосування різних прийомів: аналізу, синтезу, виділення головного, структурування тексту тощо. Відповідно, застосовуючи словесні методи навчання, метою яких є забезпечення розуміння учнями навчального матеріалу, вчитель повинен використовувати всі ці прийоми аналітико-синтетичної діяльності.

У ході поєднання пояснення із бесідою під час роботи над текстом вчитель передбачає прийоми роботи, що забезпечують цілеспрямоване формування таких умінь: знаходження у почутому чи прочитаному пізнавальних труднощів (нового, невідомого, незрозумілого); відповіді на запитання за прочитаним; смислове групування матеріалу; визначення головного; самостійне формулювання запитань; оцінні судження.

У процесі такого поєднання методів навчання учні можуть формулювати запитання, які потребують лише підтвердження чи заперечення, однозначної відповіді (це запитання: Хто...?, Що...?, Де...?, Коли...?, Як звали...?, Було, що...?, Чи згодні ви, що...?) та запитання, відповідь на які пов'язана з міркуванням, аргументуванням (наприклад, Дайте пояснення, чому...?, Чому ви думаєте...?, Чому ви вважаєте...?, У чому різниця...?, Уявіть, що буде, якщо...?, Що, якби...?). Відповідь саме на другий вид запитань вимагає проведення не лише бесіди, а й гармонійного поєднання із поясненням, оскільки передбачають встановлення зв'язків, в першу чергу, причинно-наслідкових.

Для взаємопов'язаного засвоєння знань та розвитку мислення учнів в

основі застосування поєднання словесних методів навчання знаходиться формулювання вчителем проблемної задачі, створення проблемної ситуації. У цьому разі повідомлення вчителем знань виступає не як продукт, а як засіб, що включений у способи діяльності, тому такі знання засвоюються глибше. Словесні методи, таким чином, виступають засобом реалізації інших методів – проблемних, поєднання яких веде до специфічного наслідку – засвоєння відповідного йому змісту навчання, розвитку та виховання учнів.

Проілюструємо поєднання методів навчання із урахуванням етапу процесу оволодіння знаннями, формування компетенцій на прикладі теми з математики «Загальний випадок додавання двоцифрових чисел без переходу через десяток ($34+52$). Застосування загального правила додавання двоцифрових чисел без переходу через десяток до випадків $54+30$, $54+3$, $20+47$, $2+47$ » (2 клас). Тема уроку передбачає теоретичний рівень пізнавальної діяльності учнів, спрямованість на засвоєння загального принципу роботи, розуміння якого має стати надбанням кожного учня. Проблемною задачею, яку повинні розв'язати учні під керівництвом учителя, є способи додавання різних чисел: $11+3$, $54+2$, $6+20$, $54+32$.

З метою мотивації пошукової діяльності вчитель проводить репродуктивну бесіду на основі розв'язування задачі про різні предмети «У магазині продавалося 12 стільців, 4 шафи та 1 ковдра. Як дізнатися, скільки меблів було в магазині?», виконання графічної вправи з поєднання однакових груп предметів: на малюнку в хаотичному порядку розташовані групи горобців, яблук та машин; завдання: поєднати олівцем малюнки однакових предметів, порахувати загальну кількість однакових предметів, та нагадування, що числа є двоцифрові та одноцифрові, що кожне число має одиниці, десятки, що кожне число можна розкласти на одиниці й десятки. Під час проведення такої бесіди в учнів відбувається закріплення знань про те, що додавати можна споріднені предмети (у даному випадку: стільці й шафи – меблі, а ковдра – ні), розуміння принципу подібності.

На наступному етапі проводиться евристична бесіда, метою якої є знаходження учнями під керівництвом учителя різних варіантів розв'язання прикладів. При цьому для кращого запам'ятовування знайденого принципу додавання чисел вчитель пропонує використовувати прийом графічного зображення. Кожен учень ще до оформлення в правило показує хід власної думки: стрілочками вказує, які цифри він додає у прикладі. Під час евристичної бесіди з'ясовується, хто з учнів якого способу дотримується; помічаються помилки; дається можливість довести обраний спосіб додавання. Завершується застосування евристичної бесіди формулюванням правила додавання двоцифрових чисел способом додавання певних розрядних одиниць у кожному числі.

Отже, у даному випадку учні через поєднання репродуктивної та евристичної бесіди усвідомлено оволодівають знаннями про способи додавання двоцифрових чисел, закріплюють знання про те, що додавати можна споріднені предмети, розуміють принцип подібності, а також формуються вміння визначати головне, самостійно робити висновок із пояснення, виконувати словесно-логічне узагальнення. Залучення учнів до евристичної бесіди, коли вчитель не нав'язує стале правило, що не вимагає доведення і перевірки, а пропонує всі варіанти можливих випадків, учні сприймають це як можливість самостійно знайти істину. В такий спосіб до роботи залучаються учні з різним рівнем розвитку, адже всі вони перебувають в однаковій початковій позиції. Пізнавальна діяльність стає надбанням власного інтелектуального пошуку, є осмисленою, підтвердженою доведенням. Учні бачать можливі варіанти помилок, а тому знижується вірогідність їх допущення.

На етапі узагальнення і систематизації репродуктивна бесіда поєднується із виконанням вправи на пошук помилки у розв'язуванні прикладів із словесним поясненням ($67+21=67+20=87$; $34+43=30+40=70$; $56+23=56+3=59$); самостійним складанням учнями прикладів на додавання двоцифрових чисел для сусіда за партою із наступною попарною перевіркою.

Складне за організацією вміння визначати головне та робити висновки з пояснення учні усвідомили як поступовий пошуковий процес теоретичного пояснення та одержання правильного способу дії. Шляхом мисленневих операцій під час ознайомлення з темою уроку досягається необхідний результат: насамперед, учні брали участь у пошуку правильного способу додавання; розглянули весь спектр можливих випадків додавання і з'ясували хибність помилкових суджень; довели й сформулювали загальне правило додавання двоцифрових чисел; використали емпіричні прийоми пізнавальної діяльності, що сприяли кращому усвідомленню набутих знань.

Поєднання словесних методів навчання є ефективним за умов врахування узгодженості зовнішньої та внутрішньої сторін методів навчання, що передбачає врахування структури різних методів навчання, прийомів, з яких складається той чи той словесний метод навчання, відповідно до етапів процесу засвоєння знань.

Перспективним вважаємо використання матеріалів дослідження при розробці навчально-методичних матеріалів для вчителів початкових класів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів за напрямом підготовки 6.010102 Початкова освіта; в подальших дослідженнях проблеми вдосконалення навчально-виховного процесу в початковій школі, для підготовки методичних рекомендацій, укладанні навчальних посібників для навчання майбутніх учителів початкових класів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абасов З. А. Ученик как субъект педагогической технологии / З. А. Абасов // Школьные технологии. – 2001. – № 2. – С. 39–44.
2. Бабанский Ю. К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе / Ю. К. Бабанский. – М. : Просвещение, 1985. – 208 с.
3. Буліга Світлана. Особливості організації діяльності молодшого школяра / Світлана Буліга // Початкова освіта. – № 20(740). – 2014. – жовтень. – С. 8–12.
4. Гримач Ірина. Пізнавальні уміння та навички / Ірина Гримач // Початкова освіта. – № 20(740). – 2014. – жовтень. – С. 23–29.
5. Гузеев В. В. Методы и организационные формы обучения / В. В. Гузеев. – М. : Народное образование, 2001. – 128 с.
6. Даниленко Л. І. Теорія і практика інноваційної діяльності в загальній середній школі / Л. І. Даниленко // Управління освітою. – 2001. – № 3. – С. 18–24.
7. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти // Освіта України. – № 40. – 2000. – 5 жовтня.
8. Даниленко Л. І. Теорія і практика інноваційної діяльності в загальній середній школі / Л. І. Даниленко // Управління освітою. – 2001. – № 3. – С. 18–24.
9. Рудакова И. А. Методы обучения в педагогической теории и практике / Ирина Алексеевна Рудакова. – Ростов н/Д : Изд-во Рост. гос. пед. ун-та, 2001. – 228 с.
10. Савченко О. Я. Формування у молодших школярів загальнонавчальних комунікативних умінь і навичок / О. Я. Савченко // Початкова школа. – № 10. – 2014. – С. 6–11.
11. Сікорський П. До проблеми класифікації методів навчання / Петро Сікорський // Вісник Львівського університету. – Серія: Педагогічна. – 2003. – Вип. 17. – С. 89–98.
12. Химинець В. В. Інновації в початковій школі / В. В. Химинець, М. Ю. Кірик. – Тернопіль : Мандрівець, 2010. – 312 с.